

izvirni znanstveni članek
prejeto: 2008-10-09

UDK 737:336.4(497.4/.5Istra)"652"

DENARNI OBTOK V ISTRI V ANTIČNEM OBDOBJU. OD GRŠKEGA DENARJA DO VZPOSTAVITVE RIMSKEGA DENARNEGA SISTEMA

Alenka MIŠKEC

Narodni muzej Slovenije, SI-1000 Ljubljana, Prešernova 20
e-mail: alenka.miscec@nms.si

IZVLEČEK

Denarni obtok se v določenem obdobju odraža v prisotnosti posameznih vrst denarja. Za študij denarnega obtoka je bistvena zlasti analiza posamičnih novčnih najdb oziroma novcev, ki so jih lastniki izgubili po naključju. Zakladne in grobne najdbe je treba interpretirati z veliko previdnostjo. Podatki, uporabljeni pri študiju denarnega obtoka, so vzeti iz korpusa antičnih najdb iz Istre (FMRHr). V Istri so bili v 2. in 1. stoletju pr. Kr. v uporabi zlasti rimski republikanski novci različnih nominalnih vrednosti, predvsem za 1. stoletje pr. Kr. je značilen porast srebrnega denarja. Številne egiptovske, numidske in kartaginske novčne najdbe moramo glede na njihovo časovno opredelitev postaviti v kontekst rimske Istre, ko so nosilci denarnega gospodarstva na tem prostoru postali Rimljani.

Ključne besede: numizmatika, rimsko republikansko obdobje, prazgodovinsko obdobje, posamične novčne najdbe, zakladne najdbe, Istra

LA CIRCOLAZIONE MONETARIA IN ISTRIA NELL'ERA ANTICA. DAL DENARO GRECO ALL'AFFERMAZIONE DEL SISTEMA MONETARIO ROMANO

SINTESI

In un certo periodo storico la circolazione monetaria si riflette nella presenza di vari tipi di monete. Per lo studio della circolazione del denaro è di massima importanza soprattutto l'analisi dei singoli ritrovamenti di monete che sono state smarrite dai loro proprietari. I ritrovamenti di ripostigli di monete e dei beni nelle tombe vanno interpretati con la massima prudenza. I dati utilizzati nello studio della circolazione monetaria sono tratti dai ritrovamenti antichi dell'Istria (FMRHr). Nel 2° e nel 1° secolo avanti Cristo si utilizzavano principalmente le monete della repubblica di Roma di diversi valori nominali. Soprattutto per il 1° secolo avanti Cristo è caratteristica la crescita del numero di monete di argento. In base alla loro catalogazione temporale molti ritrovamenti di monete egizie, della Numidia e di Cartagine vanno posti nel contesto dell'Istria romana, quando gli antichi romani diventarono i portatori dell'economia monetaria in questi territori.

Parole chiave: numismatica, periodo della repubblica di Roma, periodo della preistoria, singoli ritrovamenti di monete, ripostigli di monete, Istra

Namen članka je predstavitev denarnega obtoka na območju današnje hrvaške Istre od prvega pojava denarja do vzpostavitve rimskega denarnega sistema v 1. stoletju.¹ Denarni obtok, ki se kaže v intenzivnosti pojavljanja denarja, lahko proučujemo predvsem z analizo posamičnih, torej naključno izgubljenih novcev. Pri proučevanju denarnega obtoka so v veliko pomoč tudi zakladne najdbe, ki kažejo, kakšen denar je bil v določenem obdobju v obtoku. Pri interpretaciji zakladnih najdb pa je potrebna velika previdnost in za analizo denarnega obtoka ne smejo služiti kot edini vir, saj zakladne najdbe največkrat odražajo neki naključni dogodek, razlogi za njihov zakop pa so lahko različni. Zakladne najdbe lahko pomagajo osvetliti marsikateri zgodovinski dogodek, pri čemer je smiselno upoštevati le v celoti ohranjene zakladne najdbe ter s čim popolnejšimi najdiščnimi podatki.² Podatki o novčnih najdbah iz Istre so povzeti iz FMRHR XVIII.

GRŠKI DENAR

V obdobju pred rimsko zasedbo v Istri živeči Histri nikoli niso kovali lastnega denarja. Tudi nekatera sicer pomembna plemena, ki so prebivala vzhodno od Histrov, prav tako niso izdelovala svojega denarja, pri čemer je potrebno omeniti le nekaj večjih, kot so bili Japodi, Delmati in Liburni.³ Najbližje jugovzhodno od Istre so bile tako imenovane grško-ilirske kovnice v Jadranskem in Jonskem primorju ter na nekaterih jadranskih otokih, kjer so kovali denar že od 5. stoletja pr. Kr. Kovale so ga grške kolonije na južnodalmatinskih otokih (*Pharos, Issa, Herakleia in Korcyra Melaina*), kovnice na obali Ilirika: na območju današnje Albanije (*Scodra, Lissos, Dyrrhachium, Apollonia*), Črne gore v Kotorskem zalivu (*sinus Rhizonicus; Rhizon*) ter na območju Makedonije (*Damastion, Daparría, Pelagia*) (Kos, 1983, 94–95; Kos, 1997, 131–133). Kot kaže, je

bila pri balkansko-jugovzhodnih alpskih ljudstvih potrebna izpolnitev vsaj dveh pogojev, da so pričeli s kovanjem lastnega denarja. Prvi pogoj so bili stiki z Grki in Rimljani kot nosilci denarnega gospodarstva. Drugi pogoj pa je bila razvita družbeno-politična organizacija. Kovanje lastnega denarja vedno izraža določeno politično samostojnost, poleg tega pa je bil denar potreben za redno plačevanje vojske in uprave. Šele stiki s kulturami, ki so poznale denar, so prazgodovinskimi ljudstvom omogočili, da so spoznali pravi pomen denarja. Istočasno je bilo denar smiselno uporabljati le s tistimi "trgovskimi partnerji", ki so poznali denarno gospodarstvo. Zato ni slučaj, da je iz Istre poznanih le nekaj novcev, ki so uvrščeni v čas pred 1. istrsko vojno.⁴ To sta atiški tetradrahmi iz 4. oziroma 3. stoletja pr. Kr., najdeni v Lobariki pri Puli (FMRHr 76-1,2), ki so ju našli skupaj s tremi republikanskimi novci iz 2. in 1. stoletja pr. Kr.⁵ Poleg te najdbe poznamo še posamične najdbe šestih grških novcev z najdišč Vižula pri Medulinu (FMRHr 80-1,2), Kuvi (FMRHr 120-1), Polari (FMRHr 122-1) in Valalta (FMRHr 128-1,2). Prav tako so grški novci iz 4. in 3. stoletja pr. Kr. izredno redki na prostoru današnje Slovenije (Ulaka,⁶ Pivka,⁷ Mihovo⁸ in Valična vas⁹). Njihovo pojavnost lahko osvetlijo dogodki iz 4. stoletja pr. Kr. na jadranski obali ter podatki o prisotnosti grškega denarja v severni Italiji. Gorini povezuje prisotnost okoli 200 poznanih primerkov grškega denarja iz obdobja od prve polovice do konca 4. stoletja pr. Kr. v severnoitalskem prostoru z delno atensko kolonizacijo, ko so Grki začeli intenzivnejše prodirati v ta prostor (Gorini, 1992, 93). Obenem lahko širjenju grškega denarja sledimo na jantarni poti,¹⁰ s katero so povezani vsi slovenski primerki. Prav majhno število grškega denarja pa ne dopušča možnosti, da so Histri ta denar uporabljali kot plačilno sredstvo. Glede na druge številne importirane predmete iz grško-italskega sveta je mogoče, da so novci prišli skupaj z njimi,¹¹ saj so bili do

1 Raziskava je bila izvedena v okviru projekta Trouvailles monétaires GDRE. (Research conducted in the scope of the Trouvailles monétaires GDRE.)

2 Izvrstna objava novčne zakladne najdbe, kjer so sodelovali arheologi, numizmatiki in drugi, je objava zakladne najdbe iz Neftenbacha; Kaenel et al., 1993.

3 To je mogoče razložiti z dejstvom, da so bila južnejša plemena družbeno in politično razvitejša, kar je eden od pogojev za uvedbo denarnega sistema. Vsekakor tako pisni viri kakor tudi arheološke ostaline nakazujejo, da je bil razvoj na jugu Balkanskega polotoka hitrejši; Čače, 1978/79, 47.

4 Med letoma 225 in 222 pr. Kr. so se Rimljani borili s Kelti v Galiji Cisalpini, kar je izkoristil ilirski vodja Demetrij Hvarski. Med drugim je nagovoril Histre h gusarjenju in ti so najkasneje 222 pr. Kr. pričeli napadati rimske ladje. Rimljani pa so kot povračilo z ladjevjem napadali histrske gusarske postojanke ob obali. Nekaj so jih zavzeli, del Histrov pa se je predal brez boja; Bandelli, 1981; Čače, 1989; Križman, 1997, 130, 182–185.

5 Zakop najdbe je datiran z najmlajšim denarjem po letu 88 pr. Kr., kar naj bi potrjevalo domnevo, da so bile te atiške tetradrahme v obtoku še v 1. stoletju pr. Kr. skupaj z rimskim republikanskim denarjem.

6 AE, *Sicilia*, 270–220 pr. Kr.; FMRSI V 39-1.

7 AE, *Corcyra*, 400–300 pr. Kr.; FMRSI IV 44-1.

8 AE, *Zeugitana*, 221–210 pr. Kr.; FMRSI V 96-1.

9 AE, *Italia (Lucania)*, 4.–3. st. pr. Kr.; FMRSI V 103-1.

10 Starodavna jantarna pot je vodila od Baltika skozi Carnunt, Savarijo, Petoviono, Celejo, Emono, Navport do Akvileje.

11 Pomembna je bila morska pot vzdolž vzhodnojadranske obale, ki je dokazana s pomočjo mitov, literarnih virov (Vedaldi-Iasbez, 1994; Zaninovič, 1994; Zlobec, 1999, 11–20) ter arheoloških ostalin (predvsem različni tipi grških in grško-italskih amfor, ki so bile odkrite v morju) (Jurišič, 2000, 4–6).

danes dokumentirani novci, najdeni le na obalnem pasu polotoka (glej karto 1). Ena od mogočih razlag je, da so Histri lahko uporabljali denar kot okras¹² ali zgolj kot surovino (Mirnik, 1987, 371).

Prav tako grški, vendar mlajši so novci iz zbirke Società Istriana di Archeologia e Storia Patria¹³ (Gorini, 1994, 106–108) iz Trsta, pri katerih niso poznani točnejši najdiščni podatki, razen da izvirajo z območja Istre (FMRHr 130-1-7). Ti novci so datirani v 2. in 1. stoletje pr. Kr. z izjemo enega, ki je datiran v 4. stoletje pr. Kr. (FMRHr 130-3). Glede na njihovo časovno opredelitev jih je smiselno postaviti zgolj v kontekst že rimske Istre, ko so nosilci denarnega gospodarstva v Istri postali Rimljani.

GRŠKO-ILIRSKI DENAR

Zadnje raziskave nakazujejo, da so imeli novci nekaterih grško-ilirskih kovnic Dirahija in Apolonije nadregionalni pomen, saj so poznane tako sporadične kot tudi zakladne najdbe z območij centralnega Balkana, južne Panonije, Trakije, Dacije in Črnega morja (Popović, 1987, 96).¹⁴ Iz Istre,¹⁵ avstrijske Koroške¹⁶ in severne Italije¹⁷ pa so poznane zgolj sporadične najdbe teh novcev. Njihovo prisotnost na širšem jadranskem območju¹⁸ in samo kovanje kovnic Apolonije in Dirahija je mogoče povezovati z vojaško ter ekonomsko aktivnostjo Rimljanov.¹⁹ Razčlenjena mreža poti, po kateri so drahme prodirale v notranjost Balkana, odraža smeri širitve rimskih interesov. Z domnevo, da so grško-ilirski novci v 2. in 1. stoletju pr. Kr. sodili v rimski monetarni sistem, lahko dokazujemo njihovo široko razprostranjenost. Z zakladnimi najdbami se lahko osvetli kakšen zgodovinski dogodek, so pa precej nezanesljive za proučevanje samega denarnega obtoka, še posebej

ko najdbe vsebujejo novce s širokim časovnim razponom, kjer je med najstarejšim in najmlajšim novcem časovna razlika tudi do 100 ali več let. Zakladne najdbe iz Dacije se tako interpretirajo s trgovino sužnjem med Dacijo in Italijo (Crawford, 1978, 1), v Italiji najdeno zakladno najdbo novcev iz Apolonije in Dirahija (IGCH, no. 2054) Crawford interpretira kot plen, ki je bil pridobljen v eni od ilirskih vojn. V Istri najdeni grško-ilirski novci sodijo v 2. in 1. stoletje pr. Kr., to je v čas, ko so bili v Istri že prisotni Rimljani. Torej je te najdbe smiselno povezovati le z dejavnostmi Rimljanov, ki so bili tedaj že nosilci monetarne politike na jadranski obali.

SEVERNOAFRIŠKI DENAR

Poleg grških in grško-ilirskih je bilo v Istri najdenih tudi nekaj severnoafriških novcev. SIASP in Arheološki muzej Istre v Pulju hranita 32 makedonskih, grških in afriških novcev, za katere niso znani nobeni podrobnejši najdiščni podatki. Posebnost pri interpretaciji denarnega obtoka predstavljajo egiptovski, numidski in kartažanski novci. (FMRHr 132-7 do 32).²⁰

Največ severnoafriških novcev v istrskem sosedstvu poznamo v depojih tipa "Mazin", najdenih na območju, ki so ga naseljevali Japodi (Drechsler-Bižič, 1987, karta 3). Te zakladne najdbe so enkratni pojav, kjer so rimske predmonetarne oblike (*aes rude*, *aes formatum*, *aes signatum*, *aes grave*) in rimski republikanski bronasti novci, ki v Italiji po 3. stoletju pr. Kr. niso bili več v obtoku, skupaj s kasnejšimi rimskimi in sočasnimi novci kovanimi predvsem v severni Afriki in Hispaniji (Crawford, 1985, 222–223; Mirnik, 1987, 369–374; Visonà, 1975, 8–17). Zanimivo je, da je za vse najdbe tega tipa značilna prisotnost kartažanskih in numidskih novcev,

12 Grške novce so kot del nakita uporabljali Liburni in jih v ta namen celo kopirali; glej Batović (1974, 173–174, 231; 1987b, 366). O tej problematiki tudi Gorini (1993).

13 Okrajšano SIASP.

14 Seznam zakladnih najdb, ki vsebujejo Apolonijske in Dirahijske novce, je podan v IGCH. Sezname zakladnih najdb za obdobje rimske republike na širšem mediteranskem območju so podani tudi v Crawford (1985, 281–348) in Crawford (1969).

15 V Pulju je bila najdena drahma kovnice Dirahija (FMRHr 98/1-1), v Novi vasi bronasti novec ilirskega kralja Baleja, kovan v Pharosu (FMRHr 9-1).

16 Na Štalenski gori je bil najden novce (v sklopu zakladne najdbe št. I iz leta 1955) Apolonije in Dirahija (Bannert, Piccottini, 1972, 53–54).

17 Na območju Akvileje so bili najdeni novci Apolonije, Dirahija in Pharosa (Gorini, 1992, 97–100), na območju Benečije novce Dirahija (Gorini, 1992, 107) in na območju Trentina novce Dirahija ali Apolonije (Gorini, 1992, 108).

18 Novci grško-ilirskih kovnic iz literature niso poznani v osrednji in zahodni Evropi, kjer pa so prisotni grški novci, ki jih lahko povežemo s keltsko navzočnostjo in njihovo trgovsko dejavnostjo. O drahmah grških kolonij Apolonije in Dirahija na jadranski obali glej Zaninović (1996, 194–195).

19 Popović meni, da je za monetarno dejavnostjo kovnic Apolonije in Dirahija morala stati neka močnejša in bolj organizirana sila, ki je imela določeno politiko osvajanja. To pa je bil lahko edinole Rim. Obe kovnici namreč ležita na poti, ki je vodila iz Italije na Balkan, kar jima je dajalo strateški značaj, že od samega začetka pa sta bili privrženi Rimu (Popović, 1987, 96–100).

20 Poleg 26 severnoafriških novcev, ki jih hrani Arheološki muzej Istre, Mirnik v svoji razpravi o obtoku severnoafriškega denarja v Iliriku navaja tudi novce, ki jih hrani PPMHP, za katere točni najdiščni podatki niso znani, najverjetneje pa izvirajo iz Istre ali hrvaškega primorja. Ker ni bilo mogoče podrobno določiti njihove provenience, v tem delu niso zajeti, navajamo le objavo (Mirnik, 1987, 384).

pojavi pa se lahko tudi egiptovski. Obenem nekateri depoji vsebujejo tudi še nakit in bronaste predmete.²¹ Vprašanje, kdaj in kako je vsebina v depojskih najdbah prišla tako globoko v zaledje Jadrana,²² zaenkrat ostaja še predmet nadaljnjih raziskav,²³ danes pa so mogoče zgolj domneve.

Leta 1897, samo eno leto po odkritju, je Brunšmid objavil večino gradiva iz zakladne najdbe Mazin in hkrati poskušal ugotoviti čas zakopa najdbe ter razjasniti raznovrstnost gradiva v depoju in na širšem japonskem prostoru (Brunšmid, 1897).²⁴ Na podlagi najmlajšega semiuncijalnega asa Lucerije, katerega kovanje je bilo tedaj postavljeno v leto 89 pr. Kr.,²⁵ je zakop celotne najdbe datiral v čas po letu 90 pr. Kr. Kljub temu je izrazil dvom v tako pozno datacijo zakopa, ker je preostali del najdbe bolj homogen in v grobem starejši vsaj dvajset let. V svojem delu se je dotaknil tudi vprašanja, kako je afriški in italjski denar v takih količinah prispel k Japodom. Brunšmidu se je zdelo nesporno, da je prisotnost tako različnega denarja iz precej oddaljenih krajev mogoče razložiti le s trgovino. Predpostavljal je, da so kartažanski trgovci od Japodov kupovali jantar,²⁶ v zameno pa naj bi od njih dobivali baker, železo in včasih tudi denar. Tako je prišel do zaključka, da je bil v začetku 1. stoletja pr. Kr. na prostoru Japodov v uporabi baker kot surovina in da so trgovali z novci kot s kovino po njihovi dejanski vrednosti glede na težo.

Za lažje razumevanje mazinske najdbe je potrebna primerjava z najdbami s podobno sestavo. To je delno storil že Brunšmid za najdbe, ki so bile odkrite pred letom 1897. Na eni strani je izpostavil posamične egiptovske in kartažanske novce, ki so bili najdeni v večjem številu na različnih krajih na zahodnobalkanskem območju. Na drugi strani pa so se mu zdele še pomembnejše nekatere druge zakladne najdbe s podobno vsebino.

Leta 1846 so na Varošinskem brdu pri Široki Kuli v Liki odkrili večjo zakladno najdbo novcev. Žal se je najdba zelo hitro razpršila in s tem postala za znanstvene raziskave izgubljena. Ohranilo se je le 15 novcev, od tega 1 numidski, ostali pa so bili kartažanski in egiptovski. Datirani so v 2. stoletje pr. Kr. (Truhelka, 1889, 41).

Še pomembnejša je najdba iz leta 1887 iz Vrankamena pri Krupi (Truhelka, 1889, 38–43; 1893, 184–188). V loncu je bilo shranjenih in zakopanih okoli 35 kg bronastih predmetov in bronastih novcev.²⁷ Truhelka je pri tem podal osnovno tipologijo bronastih afriških novcev, zastopanih v depoju. Na podlagi kvalitativnih kemičnih analiz je podal tudi kemično sestavo bronastih predmetov, ki so vsebovali baker, kositer, železo in srebro. Oblike teh predmetov so bile zelo raznolike. Nekateri od njih so bili ulivani v obliki okroglih plošč različnih premerov in debelin, nekateri, prav tako uliti, so bili v obliki precej debelih plošč in palic in naknadno zlomljeni. Večina predmetov je bila brez razpoznavne oblike (Truhelka, 1889, 40),²⁸ zato je Truhelka predpostavljala, da je to material, ki ga je neki metalurg zbral z namenom, da iz njega ponovno ulije nakit in orožje. Kot dodaten dokaz njegovi tezi so mu služili posamični novci, ki so bili med bronastimi predmeti napol staljeni in fragmentirani. Za novce je bil Truhelka prepričan, da so prišli na osrednji balkanski prostor,²⁹ preden se je tam razširil rimski vpliv in rimska kultura. Časovni okvir kovanja novcev je med letoma 300 pr. Kr.,³⁰ kamor je datiran bronasti novce egiptovskega kralja Ptolemeja I., in 118 pr. Kr., kamor so datirani novci numidskega kralja Micipse. Kartažanske novce je razdelil v starejšo in mlajšo skupino. Mlajši so datirani pred letom 146 pr. Kr., kar sovпада s propadom Kartagine. Okoli leta 1894 je bila odkrita tudi najdba egiptovskih, kartažanskih in numidskih bronastih novcev v Doljnem Unacu, žal pa je izgubljena kot tudi podrobnejši podatki.³¹

21 To so Gračac (Klemenc, 1936, 126–127), Mazin (Brunšmid, 1897; 1900; Bahrffeldt, 1900; 1901; Brunšmid, 1902; 1905), Štikada (Mirnik, 1982) in Vrankamen (Truhelka, 1889).

22 Japonsko območje je edino v zaledju Jadrana, kjer so poznane večje količine denarja še pred prihodom Avgusta (Crawford, 1985, 222).

23 Povzetek različnih datacij zakopa depojev tipa "Mazin" je podal Mirnik (1987, 373).

24 Sledili so dodatki objave gradiva v letih od 1900 do 1905 (Brunšmid, 1900; 1902; 1905).

25 Danes je ta as datiran v obdobje od 218 do 211 pr. Kr. (Mirnik, 1987, 373).

26 Jantar naj bi takratni prebivalci jadranske obale in njenega zaledja dobivali iz baltskih dežel. Trgovina naj bi potekala vzdolž nekaterih velikih rek. Kot dodaten dokaz njegovi teoriji so Brunšmidu služile najdbe jantarnega nakita iz nekaterih velikih japonskih nekropol (Brunšmid, 1897, 6–7).

27 Zemaški muzej v Sarajevu je uspel pridobiti 98 novcev in nekaj kg bronastih fragmentov. Novci so bili naslednji: 1 egiptovski, 76 kartažanskih, 22 numidskih bronastih novcev. Naslednje leto po odkritju najdbe si je Truhelka ponovno ogledal najdišče in pri tem od tamkajšnjih prebivalcev pridobil še nekaj novcev: 3 egiptovske, 18 kartažanskih, 14 numidskih bronastih novcev, 1 ibero-hispanski, 1 sirakuški novce, 3 rimske republikanske bronaste novce.

28 Brunšmid v svojem delu o mazinski najdbi navaja tudi ta depo in njegovo vsebino. Med bronastimi predmeti prepozna *aes rude* (predstavljajo večino) in celo nekaj primerkov *aes signatum*.

29 Truhelka uporabi izraz Ilirik, kar pa je zavajajoče in asociira na rimsko politično in upravno ureditev.

30 Brunšmid se ne strinja s Truhelkovo določitvijo in datacijo egiptovskih novcev in zatrjuje, da vsi egiptovski novci pripadajo Ptolemeju VIII. in Ptolemeju X.

31 Najdbo omenja že Bahrffeldt (1901b, 1). Glej še Mirnik (1981, No. 57), Crawford (1985, 222), Mirnik (1987, 380).

Mazinska in njej podobne najdbe z območja Like so zaradi svojih značilnosti, to je velike količine afriškega in rimskega bronastega denarja ter drugih bronastih predmetov, kmalu postale predmet raziskovanj številnih avtorjev. Že leta 1900 jo je v svojem delu omenil Patsch (Patsch, 1900, 52–53). Najdbe ni interpretiral kot zaklada denarja, kot je to pred njim storil Brunšmid, ampak so po njegovem mnenju bronaste grude, pogače, palice in napol staljeni in fragmentirani novci dokaz, da gre za depo materiala za nadaljnjo obdelavo in izdelavo orožja, nakita in hišnih pripomočkov. V Mazinu je torej na začetku 1. stoletja pr. Kr. obstajala delavnica, ki je surovino za izdelavo in predelavo večinoma pridobivala z obale.

Naslednjega leta je Bahrfeldt (Bahrfeldt, 1901b)³² izdal monografsko delo o zakladni najdbi iz Mazina z namenom, da strokovni javnosti tako pomembno najdbo predstavi tudi v nemškem jeziku. S pomočjo obeh takratnih Brunšmidovih objav (Brunšmid, 1897; 1900) je podal seznam predmetov mazinskega depoja, pri čemer seveda ni mogel upoštevati kasneje objavljenih najdb.

Pri pregledu obravnave mazinske najdbe pa vsekakor ne smemo spustiti dela Willersa (Willers, 1904, 5–6), ki se je ukvarjal predvsem z italjskimi bronastimi palicami. Zakop mazinske najdbe je na podlagi novčnega gradiva postavil okoli leta 100 pr. Kr. Willers je Mazin postavil na ozemlje Liburnov, ki so bili znamenito pomorsko ljudstvo. Prihod različnega gradiva je povezoval tako z liburnskim piratstvom kot z živahno trgovino med Liburni in Rimljani. Po njegovem mnenju vsebina mazinske najdbe v Liburnijo ni dospela naenkrat, ampak so prebivalci počasi skozi daljše obdobje zbirali predmete, dokler jih končno ni nekdo zbral skupaj in zakopal. Vzrokov za zakop Willers ni podal.

Po nekajdesetletnem premoru je po drugi svetovni vojni mazinska najdba postala zopet predmet raziskav tako domačih kot tudi tujih strokovnjakov.

Leta 1969 je najdbi iz Mazina in Vrankamena obravnaval Kurz (Kurz, 1969) pri proučevanju denarnega gospodarstva na japonskem prostoru. Zavzel je stališče, da so Japodi po vzoru Keltov uvedli "denarno gospodarstvo", pri čemer niso uporabljali svojega lastnega denarja, temveč tujega, v tem primeru afriškega idr. (Kurz, 1969, 32–33).

Mirnik je zakop najdb postavil v čas japonsko-rimskih vojn ob koncu 2. in na začetku 1. stoletja pr. Kr. (Mirnik, 1987, 373–374) zaradi ibero-hispanskih novcev, ki so bili kovani v tem času. Na japonski prostor bi jih lahko prinesle vojaške enote, ki so se pred tem borile v Španiji (Mirnik, 1987, 373–374).³³ Po Mirniku naj bi

material v depojih uporabljali kot surovino, hkrati pa predstavlja tudi začetke denarnega gospodarstva (Mirnik, 1987, 371).

Novejšo interpretacijo pojava afriških novcev na japonskem prostoru je podal Popović. Glede na to, da se v vseh depojih tipa Mazin pojavlja prvenstveno numidski denar, je Popović menil, da tudi drugi afriški novci Kartagine in Egipta izvirajo s tega območja, to je Numidije. Posredniki so bili lahko le italjski vojaki ali trgovci. V času Micipse (148–118 pr. Kr.) je bila Numidija preplavljena z italjskimi trgovci, ki so v veliki meri doprinesli k nestabilni politični situaciji, kar je privedlo do rimske intervencije in vojne z Jugurto. Tako je lahko prišel afriški denar do južnih Japodov, ki so bili pod rimskih nadzorom od pohoda Tuditana leta 129 pr. Kr. (Popović, 1987, 119).

Vprašanja, kako je afriški denar prispel na japonski oziroma liburnski prostor, se je dotaknil tudi Čače (Čače, 1991, 55–73) pri proučevanju odnosov med Liburnijo in Rimom oziroma statusa Liburnije v 2. stoletju pr. Kr. Arheološko gradivo mu je služilo kot dokaz teoriji, da so bili Liburni v 2. stoletju pr. Kr. rimski zavezniki. Na podlagi distribucije novčnih najdb na širšem zahodnobalkanskem prostoru je razdelil novčne najdbe v tri tipe najdb. Tu naj omenimo le tretjo skupino, ki je pomembna za razrešitev problema. Značilnosti te skupine so najdbe, ki vsebujejo italjske in afriške novce ter so značilne za prostor Japodov, Liburnov ter severozahodne Bosne. Prevlada republikanskih novcev je zgodnejša kot kjerkoli v Iliriku, zato Čače izključuje možnost, da so zgodnji rimski novci v ta prostor dospeli s posredovanjem Akvileje. Prav tako mu pojav hispanskih, numidskih in kartažanskih novcev še dodatno potrjuje tezo, da je šlo za pomorske vezi med vzhodno in zahodno jadransko obalo (Čače, 1991, 60).

Prisotnost afriškega denarja v Istri lahko razlagamo s trgovskimi vezmi med Istro in japonskim ter liburnskim prostorom. Istra in Dalmacija sta bili posrednici trgovine med Sredozemljem na eni ter Norikom in Panonijo na drugi strani (Crawford, 1985, 223; Gorini, 1976, 46–49; Mirnik, 1987, 373; Visonà, 1975, 12, 16). Blago je prihajalo prek morja do obale (v Liburnijo), nato je potovalo do Japodov in na drugo stran do Histrov. Od tu dalje v notranjost celine. Tako so posamični novci in tako imenovane psevdomonetarne oblike lahko prišli celo do Avstrije, Švice, Nemčije, Češke in Slovaške (Fischer 1978; Gorini, 1976, 48; Mirnik, 1987, 374–378; Visonà, 1974, 16). Istrske severnoafriške novce lahko tako povežemo z navedeno trgovsko potjo, dokaz zanjo pa bi bila lahko tudi zakladna najdba rimskih repub-

32 Tako Bahrfeldt kot tudi Patsch v svojih delih nista upoštevala kasneje pridobljenih predmetov iz najdbe Mazin, ki jih je Brunšmid objavil šele leta 1902 in 1905.

33 Mirnik domneva, da vojska ni prišla po glavni trgovski poti z obale do japonskega območja, torej prek Tarsatike (*Tarsatica*), Senja (*Senia*) ali Karlobaga (*Vegia*), temveč iz Zadra (*Jader*) ali Nina (*Aenona*).

likanskih novcev iz 3. stoletja pr. Kr., najdena v Baški na Krku (Gorini, 1970, 209–214).³⁴ Vseh novcev, najdenih na območjih, ki v prazgodovini niso poznala denarnega obtoka, pa ne moremo vedno razlagati kot posledice trgovskih stikov, temveč so lahko tudi dokaz o prisotnosti posameznikov, to je romarjev, popotnikov, diplomatov, vojakov, piratov ... na nekem določenem območju (Crawford, 1985, 223).

KELTSKI DENAR

Pri obravnavi začetkov denarnega obtoka v Istri je potrebno omeniti tudi novce raznih keltskih plemen. Batović (Batović, 1987, 51) v svoji sintezi o istrski kulturi med drugim tudi z nedokumentiranimi najdbami keltskih novcev dokazuje keltske vplive v Istri.³⁵ Pri tem navede nekaj avtorjev, toda razen Visonaja nihče ne omenja najdb keltskega denarja v Istri. Vendar tudi Visonà (Visonà, 1974, 32–35), ki govori o keltski fazi pri denarnem obtoku v Istri, ne navaja niti enega samega najdišča z območja, ki je geografsko definirano kot Istra.³⁶ Iz literature so namreč poznani le trije keltski novci, ki pripadajo popolnoma različnim keltskim plemenom.³⁷ Ti tako različni novci nikakor ne morejo pričati o keltskih vplivih na istrsko kulturo/skupino, katere razvoj je bil poleg vsega prekinjen že v 2. stoletju pr. Kr., ko so nosilci družbeno-političnega in s tem tudi gospodarskega življenja v Istri postali Rimljani. Potrjujejo lahko zgolj trgovske stike³⁸ z Galijo Cisalpino in z noriškim kraljestvom. V Galiji Cisalpini so v obtoku prevladoval padanske drahme in drugi galski kovi,

redkeje pa so sporadične najdbe taviških (oziroma noriških) novcev ali novcev podonavskih plemen.³⁹

V Sloveniji in na avstrijskem Koroškem so bili v obtoku, kar lahko ugotovimo na podlagi sporadičnih in zakladnih najdb (FMRÖ II/3; Bannert, Piccottini, 1972; Kos, 1977; Kos, Šemrov, 2003), taviški in noriški mali in veliki srebrniki v večini ter redke bojske heksadrahme in zlati staterji, podonavske tetradrahme in galski kovi.

Od trenutka, ko so Rimljani začeli osvajati Istro (to je od 1. istrske vojne), lahko sledimo njihovi navzočnosti na istrskem polotoku. Leto 177 pr. Kr. je mogoče označiti za začetek konca istrske kulture/skupine. Takrat so namreč Histri z ekspanzijo Karnov izgubili dobri del svojega teritorija (Šašel Kos, 2000, 287). Sam proces romanizacije je sprva potekal zelo počasi. Po pohodu C. Semproniusa Tuditana leta 129 pr. Kr. pa je bila Histria romanizirana relativno hitro.⁴⁰

Po letu 177 pr. Kr. lahko v Istri govorimo o rednem denarnem obtoku. Za 2. stoletje pr. Kr. na splošno velja, da so ljudstva na Balkanskem polotoku uporabljala denar. To nam dokazujejo tako številne arheološke najdbe kot tudi sicer redki pisni viri.⁴¹ Načinov, kako so različna ljudstva oziroma skupnosti prišla do denarja, čeprav ga sama niso kovala, je vsekakor kar nekaj. Lahko so prejeli subvencije, lahko so služila v vojski kot najemniki ter za to prejela plačilo, denar so lahko pridobivala na roparskih ali gusarskih pohodih ali pa s pobiranjem davkov podrejenim skupinam. Toda denar, ki je bil v obtoku, je nesmiselno povezovati s prazgodovinskimi Histri, kot je to storil Batović (Batović, 1987, 49, 53–54). Pojav novčnih depojev in večjega števila

34 O zgodovini najdbe in najdiščnih podatkih glej Mirnik (1989, 89–96).

35 Čisti keltski material je v Istri redek, gre pa za indirektno keltske vplive iz idrijske skupine (Gabrovec, 1987, 317) oziroma v poznem latenu za splošne oblike, katerih pojave lahko razlagamo kot posledico povezanosti območij jugovzhodnih Alp in tudi Istre z rimskim imperijem (Guštin, 1987, 55). Res pa je, da Batović v svoji sintezi prostor istrske kulture razširi tudi na območja, ki jih drugi avtorji obravnavajo kot del svetolucijske, notranjske ali idrijske skupine. Tako Batović kot keltski material v istrski skupini navaja celo najdbe iz Kobarida (Batović, 1987, T. XIX/11,12,16). O istrski železnodobni kulturi podrobneje v Gabrovec, Mihovilič (1987) in Mihovilič (1983).

36 Visonà navede galsko-karnijske (*gallo-carniche*) novce, ki naj bi bili najdeni tudi v Istri, brez natančnih najdiščnih podatkov.

37 Gre za mali noriški srebrnik iz Vižule (FMRHr 80-3), drahmo – imitacijo massalijskih drahm (padanska drahma) iz Nove vasi (FMRHr 9-3) ter iberski as iz Nove vasi (FMRHr 9-2).

38 Študije keltskega denarnega obtoka kažejo, da so bili posamični novci omejeni neposredno na območje keltskega plemena, ki jih je kovalo. Toda plemena so trgovala med seboj, kar lahko dokažemo z distribucijo različnih keltskih novcev na določenem območju. Najbolj ilustrativen primer je najdišče Manching (Kellner, 1990).

39 Podatki za celotno Galijo Cisalpino so povzeti po Pautasso (1994, 69–83) in Gorini (2005). Natančnejši podatki, toda le za Benečijo, so povzeti iz RMR Ve I/2, II/1, II/2, III/3, III/4, IV/1, IV/2, VI/1, VI/2, VI/3, VII/2, ter manjši dodatki (Visonà, 2000). V projektu RMR Ve je predviden register najdb vseh sedmih provinc beneške regije. Žal register še ni končan in s tem tudi slika novčnega obtoka na tem območju še ni popolna. Glede na to, da so določene regije obdelane, lahko iz navedenih podatkov sklepamo na določeno sliko in jo zaenkrat prenesemo na celotno beneško provinco z zavestjo, da bo z novimi zvezki verjetno prišlo do spremenjenih podatkov.

40 Matijašič (1998, 20–21) začetke romanizacije Istre vidi v kontekstu pozne republike oziroma šele na njenem koncu. Močan gospodarski vzpon se začne takoj po državljanskih vojnah, ko so nastale prve kolonije na zahodni istrski obali.

41 Nekaj pisnih virov, ki se nanašajo oziroma obravnavajo uporabo denarja pri ilirskih plemenih na vzhodni jadranski obali, ki ga sama niso kovala, navaja Čače (1995, 125). Zanimivo je njegovo dokazovanje napačnega razumevanja Strabonove trditve, da Delmati niso uporabljali denarja. Čače namreč zastopa teorijo, da je Strabon svojo navedbo povzel od starejšega avtorja Polibija in je pri tem napačno interpretiral njegov podatek, tako so morali Delmati plačevati davek v obliki živine in žita. To vsekakor ne more in ne sme izključevati možnosti, da so Delmati uporabljali denar. Verjetno pa Polibij ni mislil, da Delmati niso uporabljali denarja, ampak da ga niso sami kovali. Vzrok plačevanja davkov v naturalijah je bil najverjetneje izveden zgolj zaradi premajhne denarne mase, ki je bila v Dalmaciji in sosednjih pokrajinah v obtoku (Čače, 1995, 128).

raznih novcev je potrebno obravnavati zgolj z vidika rimske antične in ne histrske prazgodovinske ekonomije.⁴²

NOVCI RIMSKE REPUBLIKE

Rimski republikanski novci so bili v Istri, sodeč po najdbah, v obtoku od konca 3. stoletja pr. Kr., kar nekako sovпада z rimskim prihodom v Istro oziroma s samo zasedbo Istre. Najstarejši dokumentiran republikanski denar predstavljajo dve unciji in sekstans, uliti med letoma 217–215 pr. Kr. Popolnoma so odsotne monetarne oblike zgodnjega republikanskega obdobja, kot so *aes rude*, *ramo secco*⁴³ in *aes signatum*, izdelovane med 6. in 4. stoletjem pr. Kr., ki se v večjih količinah pojavljajo le v Italiji, saj gre v tem primeru za etruščansko tradicijo (Burnett, Hook, 1993, 36–41). Prav tako nam iz Istre niso poznani primerki prvega srebrnega rimskega denarja, tako imenovanih didrahem, ki so jih Rimljani začeli kovati šele okoli 300 pr. Kr. Pomanjkanje teh zgodnjih novčnih sredstev nam dokazuje tezo Burnetta, ki pravi: "Third century Rome therefore represents only one of the stages between a society without coinage and a fully monetarized society"⁴⁴ (Burnett, 1989, 54).

Šele v 2. stoletju pr. Kr. Je začelo počasi naraščati število rimskih novcev v denarnem obtoku. Najstarejši so srebrni viktoriat, kovani med letoma 211 in 170 pr. Kr. (predstavljajo 10,35 odstotka vseh dokumentiranih rimskih republikanskih novcev). Do kdaj so bili v obtoku, ne vemo natančno (Miškec, 2003). Uporabo viktoriatov, ki so bili odkriti v zahodnem delu današnje Slovenije, na območju Notranjske, lahko postavimo v sredino 2. stoletja pr. Kr. Pojav viktoriatov odraža zgodnjo stopnjo romanizacije na tem prostoru. Obenem

odsotnost viktoriatov v severnejših predelih, predvsem v Noriškem kraljestvu, kaže na potek rimskega prodora, ki je bil sprva usmerjen proti Balkanu (Miškec, 2003). Sledijo uliti bronasti asi (83,3 odstotka vseh asov iz časa rimske republike), ki so jih na prelomu iz 2. v 1. stoletje pr. Kr. zamenjali kovani asi (16,7%). Vsi asi skupaj predstavljajo le 12,65 odstotka vsega denarja,⁴⁵ ki je bil tedaj v obtoku. V drugi polovici 2. stoletja pr. Kr. so v denarnem obtoku pričeli prevladovati denariji (64,37%), pogosteje pa so se pojavljali tudi kvinariji (7,28%). Novci drugih vrednosti so zastopani zgolj v minimalnem obsegu: triensi, uncije, sekstansi (vseh je po 0,76%), sesterciji in kvadransi (vsakih po 0,38%) ter semisi (1,93%).⁴⁶ (Za primerjavo graf 1.)

Graf 1: Prikaz razmerja nominalnih vrednosti v 2. in 1. stoletju pr. Kr. v Istri.

Graph 1: Schematic representation of the ratio of nominal values in Istria in the 2nd and 3rd centuries BC.

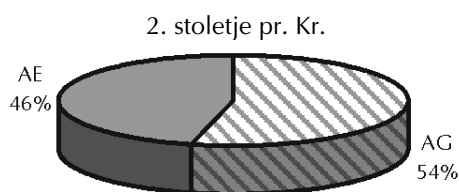
42 Romanizacijo je Cassola označil kot stopenjski proces, v katerem so kulturni in ekonomski dejavniki nad vojaškimi in administrativnimi (Cassola, 1983, 35).

43 So pa primerki *ramo secco* poznani v Sloveniji, kjer so bili takšni ingoti najdeni v Mostu na Soči, Povirju pri Sežani, Semeniču pri Semiču in v zakladni najdbi iz Šempetra pri Novi Gorici (Mlinar, 2003).

44 Proces vzpostavitve denarnega gospodarstva je pri Rimljanih potekal počasi in postopoma. Burnett namreč meni, da so izvorno uporabljali živali za primerjavo relativnih vrednosti. Mogoče so v 6. stoletju pr. Kr. že vzpostavili ocene lastnine za različne rimske razrede, ki so temeljili na kovinah. V 5. stoletju pr. Kr. je bron po teži zamenjal živali kot sredstvo plačevanja: dejansko plačevanje se je brez dvoma odvijalo z uporabo različnega blaga, tudi kovine. V tem času so Rimljani kot plačilno sredstvo uporabljali bron po teži v različnih oblikah: *aes rude* in *ramo secco*. V poznem 4. stoletju pr. Kr. in v zgodnjem 3. stoletju pr. Kr. so Rimljani pri trgovanju z Grki južne Italije domnevno uporabljali grški denar, toda ko je produkcija njihovega lastnega denarja narasla, je obseg, do katerega se je njihova družba monetarizirala, postopoma narasel. V tem pogledu odločujočo vlogo igrajo Hanibalove vojne, kajti od tega trenutka dalje je množina razpoložljivega denarja v vseh nominalnih vrednostih zelo narasla in tako je kovanje začelo igrati polno vlogo v ekonomskih aktivnostih Rimljanov (Burnett, 1987, 15).

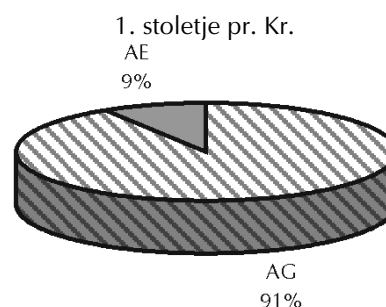
45 Porast količine srebrnih novcev v denarnem obtoku je očitno posledica rimske odločitve, da demonetizira zgodnje italsko kovanje in ga nadomesti z novim kovanjem denarijev v vseh delih, kot tudi agresivne politike nad prevlado vseh denarnih transakcij z rimskim denarjem (Burnett, 1982, 126). Srebrno kovanje je mogoče pripisati dejstvu, da je rimska kovnica pridobila večje količine zaplenjenega srebra.

46 Vsega skupaj je bilo mogoče dokumentirati 273 republikanskih novcev. Med njimi jih je 193 brez podrobnejših najdiščnih podatkov (FMRHr 131-33 do 225), kar je 70,7% obravnavanih novcev. Šestnajstih novcev se zaradi slabše ohranjenosti ne da natančno opredeliti, zato so le grobo datirani; asi v prvo polovico 2. stoletja pr. Kr., kajti leta 146 pr. Kr. so zaradi zaenkrat še neznanih vzrokov prenehali ulivati bronaste ase (Crawford, 1974). Torej lahko ulite zabrisane ase datiramo v ta čas. Ostale novce lahko datiramo le grobo v 2. in 1. stoletje pr. Kr. Pri proučevanju denarnega obtoka so upošteevane le posamične in grobne najdbe.

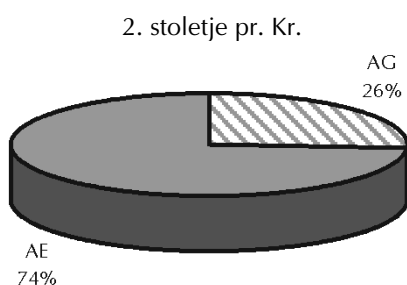
Graf 2: Razmerje med bronastim in srebrnim denarjem iz 2. stoletja pr. Kr., najdenim v Istri.

Graph 2: The ratio between bronze and silver money from the 2nd century BC, found in Istria.

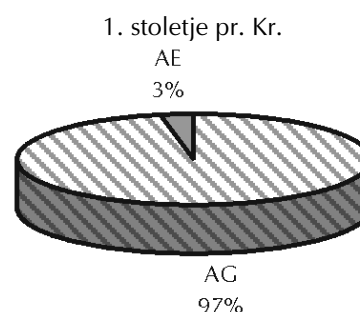
Graf 3: Razmerje med bronastim in srebrnim denarjem iz 1. stoletja pr. Kr., najdenim v Istri.

Graph 3: The ratio between bronze and silver money from the 1st century BC, found in Istria.

Graf 4: Razmerje med bronastim in srebrnim denarjem iz 2. stoletja pr. Kr., najdenim v Sloveniji.

Graph 4: The ratio between bronze and silver money from the 2nd century BC, found in Slovenia.

Graf 5: Razmerje med bronastim in srebrnim denarjem iz 1. stoletja pr. Kr., najdenim v Sloveniji.

Graph 5: The ratio between bronze and silver money from the 1st century BC, found in Slovenia.

Na grafih od 2 do 5 so v odstotkih prikazana razmerja med bronastim in srebrnim denarjem, ki je bil kovan oziroma ulit v 2. in 1. stoletju pr. Kr. Na grafih 4 in 5 je prikazano razmerje med bronastimi in srebrnimi novci z območja današnje Slovenije. Primerjava vključuje 1449 novcev, kar je mnogo večji vzorec za preučevanje.⁴⁷ Ne glede na količino obravnavanih novcev lahko ugotovimo, da v 2. stoletju pr. Kr. še močno prisoten bronasti denar so v 1. stoletju zamenjali predvsem srebrni denarji in kvinariji. Prikaz ni nujno tudi odraz dejanskega stanja denarnega obtoka tega časa, saj vemo, da so prav republikanski srebrni novci nezanesljivi za datiranje, ker so bili pogosto v obtoku še z novci 1. in

celo 2. stoletja po Kr.⁴⁸ (Kos, 1986, 25), bronasti asi pa vse do avgustejskega obdobja. Kot primer lahko navedemo zakladno najdbo iz Pulja (Campus Martius), kjer je v grobu št. 63 skupaj z drugimi pridatki ležalo 20 novcev (FMRHr 97/3-1 do 20). Med prevladujočimi rimskimi imperialnimi novci (najmlajši med njimi je datiran v čas med letoma 50 in 54 po Kr.) sta tudi po dva republikanska viktoriat, kvinarija in denarija, kar pomeni 30 odstotkov vseh novcev v tej skupni najdbi.

V tabelah 1 in 2 so podane novčne najdbe z Istre, za katere so nam poznani natančni najdiščni podatki, ter nekatere osnovne značilnosti teh najdb.

47 Izmed 1449 rimskih republikanskih novcev, najdenih na slovenskem ozemlju, je 940 datiranih v 2. stoletje pr. Kr. in 509 v 1. stoletje pr. Kr. Med srebrnim denarjem, ki je bil kovan v 2. stoletju pr. Kr., prevladujejo denarji, sledijo viktoriat in na koncu so redki kvinariji in didrahme. Med bronastim denarjem daleč prednjačijo asi, denar ostalih vrednosti je skoraj zanemarljiv. V 1. stoletju pr. Kr. se slika popolnoma spremeni. Tedaj začnejo prevladovati denarji. Podatki za Slovenijo so povzeti iz FMRSI I-V.

48 Kos (1986, 25) to domnevo dokazuje z zakladnimi najdbami iz Emone, Pörschacha in še nekaterimi najdbami iz provinc Panonije in Dalmacije.

Tabela 1: Rimski republikanski novci iz 2. stoletja pr. Kr., najdeni v hrvaški Istri.
Table 1: Roman Republican coins from the 2nd century BC, found in Croatian Istria.

Najdišče	kat. št.	leto kovanja	nominal	štev.	Opombe
Nova vas (Castellier)	FMRHr 9-4,5,6,7	po 211 pr. Kr.	Vict	4	
Vizače (Muntić)	FMRHr 81/1-1,2	po 211 pr. Kr.	Vict	2	
Campus Martius (Pula)	FMRHr 97/3-1,2	po 211 pr. Kr.	Vict	2	zakl./grob. najdba
Nova vas (Castellier)	FMRHr 9-8	211–210 pr. Kr.	Vict	1	
Vizače (Muntić)	FMRHr 81/1-3	211–208 pr. Kr.	Vict	1	
Veštar	FMRHr 129/1-1	208 pr. Kr.	Quad	1	
Vizače (Muntić)	FMRHr 81/1-5	169–158 pr. Kr.	As	1	
Sv. Križ	FMRHr 19-1	154 pr. Kr.	D	1	
Campus Martius (Pula)	FMRHr 97/2-1	1. pol. 2. st. pr. Kr.	As	1	grobna najdba
Kastrum (Brioni)	FMRHr 95-1	1. pol. 2. st. pr. Kr.	As	1	
Nova vas (Castellier)	FMRHr 9-11	1. pol. 2. st. pr. Kr.	As	1	polovičen
Nova vas (Castellier)	FMRHr 9-12	1. pol. 2. st. pr. Kr.	Sem	1	
Porat (Črvar)	FMRHr 48-2	1. pol. 2. st. pr. Kr.	As	1	polovičen
Poreč	FMRHr 59-2	1. pol. 2. st. pr. Kr.	As	1	polovičen
Pula	FMRHr 98/1-3	1. pol. 2. st. pr. Kr.	As	1	
Smergo (Brtonigla)	FMRHr 4-1,2	1. pol. 2. st. pr. Kr.	As	2	
Smergo (Brtonigla)	FMRHr 4-3	1. pol. 2. st. pr. Kr.	Sem	1	
Vizače (Muntić)	FMRHr 81/1-6	1. pol. 2. st. pr. Kr.	As	1	
Nova vas (Castellier)	FMRHr 9-10	149 pr. Kr.	D	1	
Valalta	FMRHr 125/2-1	148 pr. Kr.	D	1	zakl. najdba
Loborika	FMRHr 76-1	138 pr. Kr.	D	1	zakl. najdba
Pula	FMRHr 98/1-4,5	137 pr. Kr.	D	2	
Pula	FMRHr 98/1-6	136 pr. Kr.	D	1	
Vizače (Muntić)	FMRHr 81/1-7	126 pr. Kr.	D	1	
Loborika	FMRHr 76-2	117–116 pr. Kr.	D	1	zakl. najdba
Poreč	FMRHr 59-3	116–115 pr. Kr.	D	1	
Samager (Štinjan)	FMRHr 103-1	116–115 pr. Kr.	D	1	
Pula	FMRHr 98/1-7,8,9,10	113–112 pr. Kr.	D	4	
Pula	FMRHr 98/1-11	103 pr. Kr.	D	1	
Nova vas (Castellier)	FMRHr 9-13	101 pr. Kr.	Q	1	
Poreč	FMRHr 59-1	2. st. pr. Kr.	D	1	
Vizače (Muntić)	FMRHr 81/1-4	2. st. pr. Kr.	D	1	

Kratek pregled zakladnih najdb, katerih zakop lahko postavimo v republikansko obdobje, nam kaže sledeče stanje. Zakladna najdba iz Loborike pri Pulju naj bi poleg dveh antiških tetradrahem vsebovala tudi tri republikanske denarije (FMRHr 76-1,2,3). Najmlajši naj bi določal čas zakopa po letu 88 pr. Kr. Toda loboriška zakladna najdba ni zanesljiva (Mirnik, 1981, 45), zato njenega zakopa tudi ne moremo povezati z določenim historičnim dogod-

kom. Podobna kombinacija grških in rimskih novcev v zakladni najdbi je poznana iz območja Benetk v Italiji. Gre za najdbo iz kraja Meolo, ki vsebuje 4 kapadoške drahme in 515 rimskih republikanskih denarijev ter kvinarij; zakop najdbe je z najmlajšim novcem datiran v leto 27 pr. Kr. (RMR Ve VI/2 1994, 58–88).⁴⁹ Iz današnje Avstrije omenimo najdbi z Mag dalensberga⁵⁰ in iz Niederdorfa.⁵¹ Na prostoru južno in vzhodno od Istre je

49 Za podrobnejše podatke o okoliščinah najdbe glej Gorini (1974–75, 261–264).

50 Najdba vsebuje grški bronasti novc, ilirsko drahmo, 156 malih noriških srebrnikov, 2 republikanska denarija, republikanski sestercij, avgustejski as, 2 avgustejska polovična sestercija in polovičen as; zakop najdbe lahko zaradi avgustejskih novcev postavimo v zgodnje avgustejsko obdobje (Bannert, Piccottini, 1972, 53–54).

51 Najdba vsebuje grški srebrni novc, 21 noriških tetradrahem, 7 bojskih heksadrahem, podonavsko tetradrahmo in rimski republikanski kvinarij; zakop najdbe je z najmlajšim novcem postavljen v leto 42 pr. Kr. (FMRÖ II/3-6/14(3)1.-31).

Tabela 2: Rimski republikanski novci iz 1. stoletja pr. Kr., najdeni v hrvaški Istri.
Table 2: Roman Republican coins from the 1st century BC, found in Croatian Istria.

Najdišče	kat. št.	leto kovanja	nominal	štev.	Opombe
Pula	FMRHr 98/1-12	98 pr. Kr.	Q	1	
Poreč	FMRHr 59-4	91 pr. Kr.	D	1	
Valalta – Tonkas	FMRHr 128-3	90 pr. Kr.	D	1	
Campus Martius (Pula)	FMRHr 97/3-3,4	89 pr. Kr.	Q	2	zakl./grob. najdba
Pula	FMRHr 98/1-13	89 pr. Kr.	As	1	
Loborika	FMRHr 76-3	88 pr. Kr.	D	1	zakl. najdba
Vižula (Medulin)	FMRHr 80-4	88 pr. Kr.	D	1	
Pical (Poreč)	FMRHr 62-1	87 pr. Kr.	D	1	
Vodnjan	FMRHr 108/1-1	85 pr. Kr.	D	1	
Pula	FMRHr 98/1-14	85 pr. Kr.	D	1	
Porat (Črvar)	FMRHr 48-1	84 pr. Kr.	D	1	
Pedrola (Brtonigla)	FMRHr 3/2-1	82 pr. Kr.	D	1	grobna najdba
Vodnjan	FMRHr 108/1-2	82 pr. Kr.	D	1	
Pula	FMRHr 98/1-15	82 pr. Kr.	D	1	
Campus Martius (Pula)	FMRHr 97/3-5	82 pr. Kr.	D	1	zakl./grob. najdba
Pula	FMRHr 98/1-16	81 pr. Kr.	D	1	
Valalta	FMRHr 125/2-2	80 pr. Kr.	D	1	zakl. najdba
Labinci	FMRHr 54-1	79 pr. Kr.	D	1	
Rovinj	FMRHr 109-1	76–75 pr. Kr.	D	1	
Picugi (Valkarin)	FMRHr 67-1	75 pr. Kr.	D	1	grobna najdba
Labinci	FMRHr 54-2	56 pr. Kr.	D	1	
Campus Martius (Pula)	FMRHr 97/3-6	54 pr. Kr.	D	1	zakl./grob. najdba
Funtana	FMRHr 50-1	48 pr. Kr.	D	1	
Valbandon	FMRHr 73-1	45 pr. Kr.	AE	1	
Vizače (Muntić)	FMRHr 81/2-1	45–44 pr. Kr.	As	1	grobna najdba
Pula	FMRHr 98/1-17	44 pr. Kr.	S	1	
Pula	FMRHr 98/1-18	42 pr. Kr.	D	1	
Sv. Križ (Završje)	FMRHr 19-2	39 pr. Kr.	Q	1	
Vizače (Muntić)	FMRHr 81/1-8	39 pr. Kr.	Q	1	
Rovinj	FMRHr 109-2	32–31 pr. Kr.	D	1	
Subjente (Motovun)	FMRHr 37-1	32–31 pr. Kr.	D	1	
Vizače (Muntić)	FMRHr 81/3-1	32–31 pr. Kr.	D	1	zakl./grob. najdba
Bale	FMRHr 110-1	2.–1. st. pr. Kr.	D	1	
Buzet	FMRHr 21-1	2.–1. st. pr. Kr.	D	1	
Motovun	FMRHr 36-1	2.–1. st. pr. Kr.	D	1	
Nova vas (Castellier)	FMRHr 9-9	2.–1. st. pr. Kr.	D	1	
Pula	FMRHr 98/1-2	2.–1. st. pr. Kr.	D	1	

podobna najdba iz Stobov v današnji Republiki Makedoniji.⁵² Vsekakor te najdbe kažejo, da so bili v zadnjih dveh stoletjih pr. Kr., ko se pričela intenzivnejša uporaba denarja, istočasno v uporabi tako rimski, keltski kot tudi redki grški novci, pri čemer nam sestava najdb dokazuje predvsem prisotnost posameznikov, na primer trgovcev

ali romarjev. Številčnejše so zakladne najdbe, v okviru katerih so bili skupaj rimski republikanski novci, zgodnji imperialni novci ter keltski novci.⁵³ Zadnja zakladna najdba iz Valalte prav tako ni popolna. Domneva se, da je vsebovala preko 70 denarijev, ohranjena sta le dva. Zato je zakop te zakladne najdbe težko določiti.

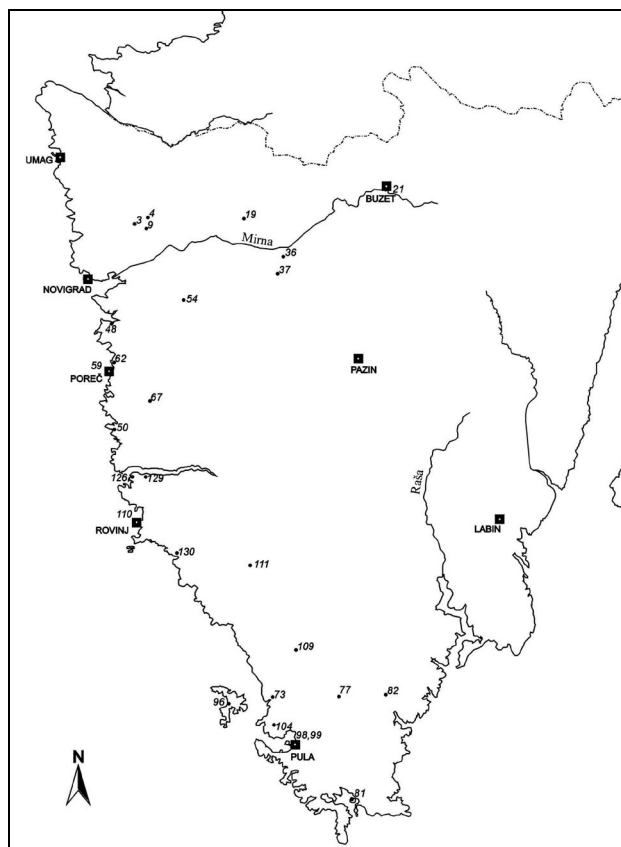
52 Najdba vsebuje 488 republikanskih denarijev ter atensko drahmo iz leta 153/2 pr. Kr.; zakop je z najmlajšim denarijem postavljen v čas med letoma 150 in 125 pr. Kr. (CH I 1975, 47, No. 153).

53 Navajamo le nekatere: iz Avstrije zakladne najdbe Aguntum, Magdalensberg (Dembski, 1977, 6).

Na karti 1 so prikazana poznana najdišča rimskih republikanskih novcev v Istri. Pojavljajo se predvsem vzdolž zahodne istrske obale, z izjemo severozahodnega dela. V notranjost se razprostranjenost republikanskih novcev razširja po dolini reke Mirne. Novci so popolnoma odsotni na vzhodni istrski obali. Velika večina novcev je bila najdena v Pulju in njegovi okolici. Tovrstna razprostranjenost republikanskih rimskih novčnih najdb pravzaprav ne preseneča. Obalna območja so bila zaradi svoje ugodne lege poseljena prej kot notranjost.⁵⁴ Prisotnost novcev na najdiščih v dolini reke Mirne pa kaže na zgodnjo rimsko poselitev območja, ki je bilo lahko dostopno z obale in hkrati zelo rodovitno. Za najdišča z rimskimi republikanskimi novci, ki niso neposredno ob obali, pa lahko ugotovimo, da gre v njihovih primerih za naselja s starejšo kulturo (na primer Nova vas – Castellier, Nezakcij) in ni sledov o rimski prisotnosti.

Seveda pa prazna lisa v okolici Umaga in Novigrada ne pomeni nujno neposeljenosti. Na območju današnje Slovenije so prav na obali in njenem širšem zaledju prisotne večje koncentracije rimskih republikanskih novčnih najdb. Kratek pregled najdb republikanskih novcev iz slovenskega dela Istre na tabeli 3 nam razkrije zelo zgodnje rimske aktivnosti. Na podlagi drugih vedno številčnejših arheoloških najdb, ki izvirajo iz italškega okolja, lahko sklepamo, da je bila severozahodna Istra⁵⁵ v 2. stoletju pr. Kr. če že ne poseljena z italjskimi naseljenci, pa zagotovo vključena v italško gospodarstvo. Romanizacija v smislu vzpostavljanja trgovskih vezi oziroma ekonomskih odnosov je v Istri zagotovo potekala že v 2. in 1. stoletju pr. Kr., veliko pred ustanovitvijo urbanih kolonij na zahodni obali Istre (Matijašič, 1998). V tem kontekstu lahko razumemo tudi rimske republikanske novčne najdbe v Istri.

Sodeč po redkih pisnih virih, ki pa vsekakor niso zanemarljivi, vprašanje rimske zasedbe Istre ostaja še vedno do neke mere odprto.⁵⁶ Brez dvoma je pomembno to, da so na začetku 2. stoletja pr. Kr. Rimljani obvladovali današnjo severno Italijo. Leta 181 pr. Kr. (183) je bila ustanovljena latinska kolonija Akvileja, ki je kot edino mesto na širšem območju severovzhodne

Legenda / Legend: 3 Pedrola (Brtonigla); 4 Smergo (Brtonigla); 9 Castellier (Nova vas); 19 Sv. Križ (Završje); 21 Buzet; 36 Motovun; 37 Subjente (Motovun); 48 Porat (Črvar); 50 Funtana; 54 Labinci; 59 Poreč; 62 Pical (Poreč); 67 Picugi (Valkarin); 73 Valbandon; 77 Lobarika; 81 Vižula (Medulin); 82 Vizače (Muntić); 96 Kastum (Brioni); 98 Campus Martius (Pulj); 99 Pulj; 104 Samager (Štinjan); 109 Vodnjan; 110 Rovinj; 111 Bale; 126 Valalta; 129 Tonkas (Valalta); 130 Veštar.

Karta 1: Poznana najdišča rimskih republikanskih novcev v Istri.

Map 1: Locations of finds of Roman Republican coins in Istria.

54 Prav tako so tudi grško-italske amfore mlajšega tipa, ki izvirajo iz obdobja od konca 3. st. do tretje četrtine 2. st. pr. Kr., razprostranjene le na zahodnem obalnem delu Istre, z izjemo Nezakcija (Horvat, 1995, 26). Te in še druge najdbe pa so razširjene v celotnem jadranskem prostoru in so seveda dokaz za trgovino, ki se je odvijala predvsem na obalnem območju (Jurišič, 2000; Vrsalović, 1979).

55 Najzgodnejše vplive lahko zasledimo v Serminu. J. Horvat Sermin opredeli kot staro obalno naselbino, katere lega je bila strateško pomembna za severno Istro. Sicer majhna količina uvožene keramike iz Italije je datirana že v 4. stoletje pr. Kr. Dotok večje količine mlajših grško-italskih amfor časovno sovпада z ustanovitvijo Akvileje in osvojitvijo Istre (Horvat, 1995, 26; 1997, 117–122). Pomembni točki s sicer malo mlajšim gradivom sta bili Piran (Horvat, 1999, 218) in Fornače (Stokin, 1992, 84–85). Omeniti je potrebno tudi Simonov zaliv pri Izoli, kjer je bil najden sploh najstarejši republikanski novc v celotni Istri: semuncija, kovana med letoma 215 in 212 pr. Kr. V Kopru so našli kar štiri novce s konca 3. st. oz. 2. st. pr. Kr., kar kaže na poselitev otoka že v času rimske republike. Prim. še z drugimi drobnimi najdbami iz Kopra (Cunja, 1989, 22–24; 1992, 67ss).

56 O romanizaciji v Istri in razmere v njej, preden je bila vključena v Regio X, podrobneje v Šašel-Kos (2000) in Starac (1994); primerjaj tudi Degrossi (1954).

Italije sprva imela vlogo varovanja Italije in nadzora dveh pomembnih poti. Prva pot je vodila proti severu, v Noriško kraljestvo in na Štalensko goro, druga pa je prek Postojnskih vrat in Ljubljanske kotline povezovala italski prostor z Balkanom in Podonavjem (Šašel, 1975; Horvat, 1995, 25). Okoli leta 170 pr. Kr. so Rimljani vzpostavili *hospitium publicum* z Noriškim kraljestvom, s katerim so rimski trgovci dobili pravico do prebivanja v Noriku (Šašel Kos, 1997, 28). Tudi z nekaterimi drugimi sosednjimi ljudstvi so Rimljani vzdrževali dobre odnose, na primer s Karni in Histri. Vse to je ustvarilo dobro vzdušje za trgovanje (Tassaux, 2004, 170–171), kar je posledično pripeljalo tudi do uporabe rimskega repub-

likanskega denarja. Novčne najdbe vsekakor dokazujejo naseljenost obale, verjetno lahko govorimo o trgovcih, pomorcih ... Dokaz, da so v notranjosti prazgodovinska gradišča živela še naprej, je na eni strani popolna odsotnost rimskega republikanskega denarja, na drugi pa številne arheološke najdbe na histrijskih gradiščih (Guštin, 1987).

Za celotno Istro lahko na podlagi navedenega zaključimo, da zgodovinsko dokumentirani vojaško-politični dogodki iz časa rimske republike nimajo ustreznega odziva med skromnimi numizmatičnimi sledovi tega časa.

Tabela 3: Rimski republikanski novci, najdeni v slovenski Istri.
Table 3: Roman Republican coins found in Slovenian Istria.

Najdišče	leto kovanja	nominal	štev.	objava
Simonov zaliv (Izola)	215–212 pr. Kr.	Semun	1	FMRSI III 34-1
Koper (Kapucinski vrt)	211–210 pr. Kr.	Vict	1	FMRSI III 36-1
Štanjel	179–170 pr. Kr.	As	1	FMRSI III 30-2
Koper (Kapucinski vrt)	179–155 pr. Kr.	As	1	FMRSI III 36-3
Ajdovščina (Rodik)	169–158 pr. Kr.	As	1	FMRSI III 26-7
Ajdovščina (Rodik)	130 pr. Kr.	D	1	FMRSI III 26-1
Ajdovščina (Rodik)	116–115 pr. Kr.	D	1	FMRSI III 26-2
Gabrovica pri Komnu	114–113 pr. Kr.	D	1	FMRSI I 47-1
Gabrovica pri Komnu	110–109 pr. Kr.	D	1	FMRSI I 47-2
Škocjan	2.–1. st. pr. Kr.	D	1	FMRSI I 44-1
Ajdovščina (Rodik)	1. pol. 2. st. pr. Kr.	As	4	FMRSI III 26-3,4,5,6
Ajdovščina (Rodik)	1. pol. 2. st. pr. Kr.	As	1	FMRSI V
Gradišče (Dolnje Vreme)	1. pol. 2. st. pr. Kr.	As	1	FMRSI IV 25-1
Koper	1. pol. 2. st. pr. Kr.	As	1	FMRSI III 36-2
Koper (Cankarjeva ulica)	1. pol. 2. st. pr. Kr.	As	1	FMRSI IV 27-1
Koper (Kidričeva ulica)	1. pol. 2. st. pr. Kr.	As	1	FMRSI IV 27-2
Obešenca (Skopo)	1. pol. 2. st. pr. Kr.	As	1	FMRSI III 28-1
Simonov zaliv (Izola)	1. pol. 2. st. pr. Kr.	As	1	FMRSI III 34-2
Skopo	1. pol. 2. st. pr. Kr.	As	1	FMRSI III 27-1
Štanjel	1. pol. 2. st. pr. Kr.	As	1	FMRSI III 30-1
Kaštelir (Čedlje)	91 pr. Kr.	D	1	FMRSI I 60-1
Ajdovščina (Rodik)	85 pr. Kr.	D	1	FMRSI IV 16-1
Ajdovščina (Rodik)	58 pr. Kr.	D	1	FMRSI IV 16-2
Ajdovščina (Rodik)	49–48 pr. Kr.	D	1	FMRSI V
Ajdovščina (Rodik)	43–42 pr. Kr.	Q	1	FMRSI IV 16-3
Ajdovščina (Rodik)	42 pr. Kr.	D	1	FMRSI IV 16-4
Ajdovščina (Rodik)	32–31 pr. Kr.	D	1	FMRSI IV 16-5

MONETARY CIRCULATION IN ISTRIA IN ANCIENT TIMES. FROM GREEK MONEY TO THE INTRODUCTION OF THE ROMAN MONETARY SYSTEM

Alenka MIŠKEC

National Museum of Slovenia, SI-1000 Ljubljana, Prešernova 20

e-mail: alenka.miscec@nms.si

SUMMARY

In the period before the Roman conquest, the Istrians living on the territory of Istria never minted their own money and it is therefore no coincidence that from Istria only a few coins are known from the time before the first Istrian war. These are Greek coins from the 3rd and 4th centuries BC. As for their chronological definition, it is more sensible to place them in the context of the already Roman Istria when the Romans became the carriers of the monetary economy. This is also the context of the Greek-Illyrian coins (from the Dyrrhachium and Apollonia mints) from the 2nd and 1st century BC.

Apart from Greek and Greek-Illyrian coins, also some North African coins were found in Istria. Egyptian, Numidian, and Carthaginian coins present a peculiarity for the interpretation of monetary circulation. The presence of African money in Istria can be explained by trade connections between Istria and Japodian and Liburnian territories. Istria and Dalmatia were mediators of trade between the Mediterranean on one and Noricum and Pannonia on the other side. Commodities were transported by sea to the shore (Liburnia), then further to Japodia and over to the other side to the Istrians. From here they were transported further inland.

Roman Republican coins were in circulation in Istria from the end of the 3rd century BC, which coincides with the arrival of the Romans and their conquest of Istria. The powerfully present copper money (cast copper asses) from the 2nd century BC was replaced by the predominantly silver denarii and quinarii. The Roman Republican coins appear predominantly along the Istrian west shore with the exception of its north-western part. The distribution of the Republican coins expanded inland along the valley of the Mirna River. The coins are completely absent on the Istrian east coast.

On the basis of the stated facts it can be concluded for the entire Istria that historically documented military-political events from the time of the Roman Republic are not properly reflected in the modest archaeological traces of the time.

Key words: Numismatics, Roman Republic, Prehistory, single coin finds, coin hoards, Istria

VIRI IN LITERATURA

FMRHr XVIII – Miškec, A. (2002): Die Fundmünzen der römischen Zeit in Kroatien. Abteilung XVIII. Mainz, P. von Zabern.

FMRO II/3 – Schmidt-Dick, F. (1989): Die Fundmünzen der römischen Zeit in Österreich. Abteilung II/3: Kärntner. Veröffentlichungen der Numismatischen Kommission/Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse, 19. Wien, Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

FMRSI I-II – Kos, P. (1988): Die Fundmünzen der römischen Zeit in Slowenien I-II. Berlin, Gebr. Mann.

FMRSI III – Kos, P. et Šemrov, A. (1995): Die Fundmünzen der römischen Zeit in Slowenien III. Berlin, Gebr. Mann.

FMRSI IV – Šemrov, A. (1998): Die Fundmünzen der römischen Zeit in Slowenien IV. Berlin, Gebr. Mann.

FMRSI V – Šemrov, A. (2004): Die Fundmünzen der römischen Zeit in Slowenien V. Mainz, P. von Zabern.

IGCH – Thompson, M., Moerkholm, O. et Kraay, C.M. (1973): An Inventory of Greek Coin Hoards. New York, American Numismatic Society for the International Numismatic Commission.

RMR Ve I/2 – Galifi, C. (1998): Ritrovamenti monetali di età Romana nel Veneto, Provincia I: Belluno: Feltre. Padova, Esedra.

RMR Ve II/1 – Bernardelli, A., Callegher, B., Gorini, G., Saccocci, A. (1995): Ritrovamenti monetali di età Romana nel Veneto, Provincia II: Treviso: Treviso. Padova, Editoriale Programma.

RMR Ve II/2 – Callegher, B. (1992): Ritrovamenti monetali di età Romana nel Veneto, Provincia II: Treviso: Oderzo. Padova, Editoriale Programma.

RMR Ve III/3 – Pavoni, M. G. (2005): Ritrovamenti monetali di età Romana nel Veneto, Provincia III: Verona: Peschiera del Garda. Padova, Esedra.

RMR Ve III/4 – Modonesi, D. (2001): Ritrovamenti monetali di età Romana nel Veneto, Provincia III: Verona: Casaleone/ Sustinenza. Padova, Esedra.

- RMR Ve IV/1** – Bernardelli, A. (1995): Ritrovamenti monetali di età Romana nel Veneto, Provincia IV: Vicenza: Vicenza. Padova, Editoriale Programma.
- RMR Ve IV/2** – Bernardelli, A. (1997): Ritrovamenti monetali di età Romana nel Veneto, Provincia IV: Vicenza: Bassano. Padova, Esedra.
- RMR Ve VI/1** – Asolati, M., Crisafulli, C. (1999): Ritrovamenti monetali di età Romana nel Veneto, Provincia VI: Venezia: Altino I. Padova, Esedra.
- RMR Ve VI/2** – Asolati, M., Crisafulli, C. (1994): Ritrovamenti monetali di età Romana nel Veneto, Provincia VI: Venezia: Altino II. Padova, Editoriale Programma.
- RMR Ve VI/3:** – Asolati, M., Crisafulli, C. (1993): Ritrovamenti monetali di età Romana nel Veneto, Provincia VI: Venezia: Chioggia. Padova, Editoriale Programma.
- RMR Ve VII/2** – Callegher, B. (2000): Ritrovamenti monetali di età Romana nel Veneto, Provincia VII: Rovigo: Adria. Padova, Esedra.
- Bahrfeldt, M. (1900):** Der Münzschatzfund von Mazin in Croatien. Italische und afrikanische Kupfermünzen, aes signatum und aes rude. Berliner Münzblätter, XXI, 241–245. Berlin, 2863–2868, 2885–2890, 2898–2900, 2914–2916.
- Bahrfeldt, M. (1901):** Der Münzschatzfund von Mazin in Croatien. Italische und afrikanische Kupfermünzen, aes signatum und aes rude. Berliner Münzblätter, XXII, 254. Berlin, 3071–3073.
- Bahrfeldt, M. (1901b):** Der Münzfund von Mazin (Croatien). Afrikanische und Italische Kupfermünzen, aes rude und aes signatum. Berlin, Verlag von Adolf Weyl.
- Bandelli, G. (1981):** La guerra istrica del 221 a. C. e la spedizione alpina del 220 a. C. Athenaeum, n.s., 69. Pavia, 3–28.
- Bannert, H., Piccottini, G. (1972):** Die Fundmünzen vom Magdalensberg. Kärntner Museumsschriften, 52. Klagenfurt, Landesmuseum für Kärnten.
- Batović, Š. (1974):** Ostava iz Jagodnje Gornje u okviru zadnje faze liburnske kulture. Diadora, 7. Zadar, 159–245.
- Batović, Š. (1987):** Istarska kultura željeznog doba. Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, 26 (13). Zadar, 5–74.
- Batović, Š. (1987b):** Liburnska grupa. V: Benac, A. (ed.): Praistorija jugoslovenskih zemalja, 5. Sarajevo, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 339–390.
- Brunšmid, J. (1897):** Nekoliko našašća novaca na skupu u Hrvatskoj i Slavoniji. V. Našašće italskih i afrikanskih novaca u Mazinu. Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva N.S., 2. Zagreb, 42–81.
- Brunšmid, J. (1900):** Nekoliko našašća novaca na skupu u Hrvatskoj i Slavoniji. Dodatak k V. Našašće italskih i afrikanskih novaca u Mazinu. Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva N.S., 4. Zagreb, 81–86.
- Brunšmid, J. (1902):** Nekoliko našašća novaca na skupu u Hrvatskoj i Slavoniji. II. dodatak k V. Našašće italskih i afrikanskih novaca u Mazinu. Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva N.S., 6. Zagreb, 167–170.
- Brunšmid, J. (1905):** Nekoliko našašća novaca na skupu u Hrvatskoj i Slavoniji. III. dodatak k V. Našašće italskih i afrikanskih novaca u Mazinu. Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva N.S., 8. Zagreb, 186–190.
- Burnett, A. (1982):** The Currency of Italy from the Hannibalic War to the Reign of Augustus. Annali dell'Istituto Italiano di Numismatica, 29. Roma, 125–137.
- Burnett, A. (1987):** Coinage in the Roman World. London, Seaby.
- Burnett, A. (1989):** The Beginnings of Roman Coinage. Annali dell'Istituto Italiano di Numismatica, 36. Roma, 33–64.
- Burnett, A. M., Hook, D. R. (1993):** Early Roman Coin Production. V: Archibald, M. M., Cowell M. R.: Metallurgy in Numismatics, 3. RNS Special Publication, 24. London, Royal Numismatic Society, 36–44.
- Cassola, F. (1983):** Politika rimske republike i Istra. V: Bačić, B.: Antički Nezakcij u kulturi i povijesti Istre. Materijali, 3. Pula.
- CH (1975):** Coin Hoards I. London, The Royal Numismatic Society.
- Crawford, M. H. (1969):** Roman Republican Coin Hoards. Special publication/ Royal Numismatic Society, 4. London, Royal Numismatic Society.
- Crawford, M. H. (1974):** Roman Republican Coinage. London, Cambridge University Press.
- Crawford, M. H. (1978):** Trade and movement of coinage across the Adriatic in the Hellenistic period. V: Carson, R. et al.: Scripta Nummaria Romana. Essays presented to Humphrey Sutherland. London, Spink and Son.
- Crawford, M. H. (1985):** Coinage and Money under the Roman Republic. Italy and the Mediterranean Economy. London, Methuen.
- Cunja, R. (1989):** Arheološko izkopavanje na bivšem vrtu kapucinskoga samostana v Koprju (1986–1987). V: Guštin, M.: Koper med Rimom in Benetkami. Prispevki k zgodovini Koprja. Ljubljana – Koper, Pokrajinski muzej Koper, 21–29.
- Cunja, R. (1992):** Zgodovinski oris arheoloških raziskav na Koprskem, Annales – Anali za koprskega primorja in bližnjih pokrajin, 2/92. Koper, 67–81.
- Čače, S. (1978/79):** Prilozi proučavanja političkog uređenja naroda sjeverozapadnog Ilirika. Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, 18. Zadar, 43–125.
- Čače, S. (1989):** Rimski pohod 221. godine i pitanje političkog uređenja Histrije. Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, 28 (15). Zadar, 5–17.
- Čače, S. (1991):** Rim, Liburnija i istočni Jadran u 2. st. pr. n. e. Diadora, 13. Zadar, 55–76.
- Čače, S. (1995):** Dalmatica Straboniana (Strabon, Geogr. 7,5,5). Diadora, 16–17. Zadar, 101–133.

- Degrassi, A. (1954):** Il confine nord-orientale dell'Italia romana. *Dissertationes Bernenses* 1, 6. Bern, A. Francke.
- Dembski, G. (1977):** Die antiken Münzschatzfunde aus Österreich. *Numismatische Zeitschrift*, 91. Wien, Österreichische Numismatische Gesellschaft.
- Drechsler-Bižić, R. (1987):** Japodska grupa. V: Benac, A. (ed.): *Praistorija jugoslovenskih zemalja*, 5. Sarajevo, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 391–441.
- Fischer, B. (1978):** Les monnaies antiques d'Afrique du nord trouvées en Gaule. Paris, CNRS.
- Gabrovec, S., Mihovilić, K. (1987):** Istarska grupa. V: Benac, A. (ed.): *Praistorija jugoslovenskih zemalja*, 5. Sarajevo, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 293–338.
- Gorini, G. (1970):** Ripostigli di monete Romane in Istria. *Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria*, N. S., 18. Trieste, 209–214.
- Gorini, G. (1974/75):** Il ripostiglio di denari repubblicani di Meolo. *Aquileia Nostra*, 45–46. Aquileia, 261–274.
- Gorini, G. (1976):** Aspetti della circolazione monetaria nel III-II sec. a.C. in alto Adriatico: I bronzi tolemaici. *Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria*, N. S., 24. Trieste, 43–49.
- Gorini, G. (1992):** La presenza greca in Italia Settentrionale: la documentazione numismatica. V: Chaves Tristán, F.: *Griegos en Occidente*. Sevilla, Universidad de Sevilla, 91–114.
- Gorini, G. (1993):** Pseudomonete incuse dalla Dalmazia. *Rivista italiana di numismatica e scienze affini*, 95. Milano, 127–144.
- Gorini, G. (1994):** Monete greche ellenistiche dall'Istria. *Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria*, N. S., 42. Trieste, 105–111.
- Gorini, G. (2005):** Il ripostiglio di Enemonzo e la monetazione del Norico. Padova, Esedra.
- Guštin, M. (1987):** La Tene Fibulae From Istria. *Archaeologia Iugoslavica*, 24. Beograd, 43–56.
- Horvat, J. (1995):** Ausbreitung römischer Einflüsse auf das Südostalpengebiet in voraugusteischer Zeit. V: Ulbert, G.: *Provinzialrömische Forschungen, Festschrift für Günter Ulbert zum 65. Geburtstag*. Espelkamp, Marie Leidorf, 25–40.
- Horvat, J. (1997):** Sermin. Prazgodovinska in zgodnjerimska naselbina v severozahodni Istri. *Opera Instituti archaeologici Sloveniae*, 3. Ljubljana, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Inštitut za arheologijo.
- Horvat, J. (1999):** Roman Provincial Archaeology in Slovenia Following the Year 1965: Settlement and Small Finds. *Arheološki vestnik*, 50. Ljubljana, 215–257.
- Jurišić, M. (2000):** Ancient Shipwrecks of the Adriatic. Maritime transport during the first and second centuries AD. *BAR International Series*, 828. Oxford, British Archaeological Reports.
- Kellner, H. J. (1990):** Die Münzfunde von Manching und die keltischen Fundmünzen aus Südbayern. Die Ausgrabungen in Manching, 12. Stuttgart, F. Steiner.
- Klemenc, J. (1936):** Nalazi novaca u Jugoslaviji 1910–1936. *Numismatika*. *Vjesnik Numismatičkog društva u Zagrebu*, 2–4. Zagreb, 124–133.
- Kos, P. (1977):** Keltski novci Slovenije. *Situla*, 18. Ljubljana, Narodni muzej.
- Kos, P. (1983):** Novčništvo na področju Jugoslavije od 4. do 1. stoletja pr. n. št. V: Božič, D.: *Keltoi, Kelti in njihovi sodobniki na ozemlju Jugoslavije*. Ljubljana, Narodni muzej Ljubljana – Arheološki muzej Zagreb – Narodni muzej Beograd, 92–97.
- Kos, P. (1986):** The Monetary Circulation In The Southeastern Alpine Region ca. 300 B.C. – A.D. 1000. *Situla*, 24. Ljubljana, Narodni muzej.
- Kos, P., Šemrov, A. (1995):** Rimski novci in kontramärke iz 1. stoletja. Augustus – Traianus. *Zbirka Numizmatičnega kabineta Narodnega muzeja*, 2. *Situla*, 33. Ljubljana, Narodni muzej.
- Kos, P. (1997):** Leksikon antične numizmatike s podarkom na prostoru jugovzhodnih Alp in Balkana. Ljubljana, Narodni muzej Slovenije.
- Kos, P., Šemrov, A. (2003):** Skupna najdba keltskih in rimskih novcev v reki Ljubljanici. Dobrinos h kronologiji novcev plemena Tavriskov. *Arheološki vestnik*, 54. Ljubljana, 381–395.
- Križman, M. (1997):** Antička svjedočanstva o Istri. *Povijest Istre* 1. Pula, Zavičajna naklada "Žakan Juri".
- Kurz, K. (1969):** Zum Charakter der Geldwirtschaft im Japodengebiet. *Arheološki vestnik*, 20. Ljubljana, 27–34.
- Matijašić, R. (1998):** Gospodarstvo antičke Istre: arheološki ostaci kao izvori za poznavanje društveno-gospodarskih odnosa u Istri u antici (I. st. pr. Kr. – III st. posl. Kr.). *Povijest Istre*, 4. Pula, "Žakan Juri".
- Mihovilić, K. (1983):** Histri. V: Božič, D.: *Keltoi, Kelti in njihovi sodobniki na ozemlju Jugoslavije*, Ljubljana, Narodni muzej Ljubljana – Arheološki muzej Zagreb – Narodni muzej Beograd, 55–56.
- Mirnik, I. A. (1981):** Coin Hoards in Yugoslavia. *BAR International Series*, 95. Oxford, British Archaeological Reports.
- Mirnik, I. (1982):** Skupni nalazi novca iz Hrvatske III. Skupni nalaz afričkog brončanog novca i aes rude iz Štikade. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 3. S., 15. Zagreb, 149–167.
- Mirnik, I. (1987):** Circulation Of North African Etc. Currency In Illyricum. *Arheološki vestnik*, 38. Ljubljana, 369–392.
- Mirnik, I. (1989):** "Ostava" iz Baške. *Izdanja Hrvatskog arheološkog društva*, 13. Zagreb, 89–96.
- Miškec, A. (2003):** The Early Romanization of the Southeastern Alpine Region in the Light of Numismatic Finds. *Arheološki vestnik*, 54. Ljubljana, 369–379.
- Mlinar, M. (2003):** Most na Soči ingot with the sign of a bare branch. *Instrumentum*, 17. Montagnac, 29–30.

- Pautasso, A. (1994):** Monetazione celtica dell'arco alpino. Le querce: collana di storia e civiltà. Aosta, Keltia.
- Patsch, K. (1900):** Die Lika in römischen Zeit. Schriften der Balkancommission. Antiquarische Abteilung, 1. Wien, Alfred Hölder.
- Popović, P. (1987):** Novac Skordiska. Novac i novčani promet na Centralnom Balkanu od IV do I veka pre n. e. (Le monnayage des Scordisques. Les monnaies et la circulation monétaire dans le centre des Balkans IVE-ler s.av.n.e.), Posebna izdanja. Arheološki institut, 19. Beograd – Novi Sad, Arheološki institut – Matica srpska.
- Starac, A. (1994):** Pitanje istočne granice Cisalpinske Galije i odnos općina Tergeste i Egida, *Histria archaeologica*, 24–25. Pula, 5–37.
- Stokin, M. (1992):** Naselbinski ostanki iz 1. st. pr. n. št. v Fornačah pri Piranu. *Arheološki vestnik*, 43. Ljubljana, 79–92.
- Šašel, J. (1975):** K poselitveni zgodovini in urbanizaciji Slovenije v antiki. V: Gabrovec, S., Šašel, J.: *Arheološka najdišča Slovenije*. Ljubljana, Državna založba Slovenije, 63–68.
- Šašel Kos, M. (2000):** Caesar, Illyricum, and the Hinterland of Aquileia. V: Urso, G.: *L'ultimo cesare*. Scritti riforme progetti poteri congiure. Atti del convegno internazionale, Cividale del Friuli 16–18 settembre 1999. Roma, L'Erma di Bretschneider, 277–304.
- Tassaux, F. (2004):** Les importations de l'Adriatique et de l'Italie du Nord vers les provinces Danubiennes de César aux Séveres. V: Urso, G.: *Dall'Adriatico al Danubio. L'Illyrico nell'eta greca e romana*. Atti del convegno internazionale, Cividale del Friuli, 25–27 settembre 2003. Pisa, ETS, cop.
- Truhelka, Č. (1889):** Afrikanski novci od tuča (mjedi) nadjeni na Vrankamenu kod Krupe. *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, 1. Sarajevo, 38–43.
- Truhelka, Č. (1893):** Depotfund afikanischer und anderer Bronzenmünzen vom Vrankamen bei Krupa. *Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina*, 1. Sarajevo, 184–188.
- Vedaldi-Iasbez, V. (1994):** La Venetia Orientale e l'Istria. Le fonti letterarie greche e latine fino alla caduta dell'Impero Romano d'Occidente. *Studi e ricerche sulla Galia Cisalpina*, 5. Roma, Quasar.
- Visonà, P. (1975):** Aspetti della circolazione monetale in Istria. *Appunti dal Corso di Numismatica 1974–75*. Padova, Università di Padova.
- Visonà, P. (2000):** Nuovi rinvenimenti di Monete Greche e Romane Provinciali nel territorio Vicentino. *Addenda a RMRVe IV/1 e IV/2*. *Rivista italiana di numismatica e scienze affini*, 101. Milano, 63–73.
- Von Kaenel, H. M. et al. (1993):** Der Münzhort aus dem Gutshof in Neftenbach. *Zürcher Denkmalpflege*. *Archäologische Monographien*. Zürich, Egg: Fotorotar AG, cop.
- Vrsalović, D. (1979):** Arheološka istraživanja u podmorju istočnog Jadrana. *Prilog poznavanju trgovačkih putova i privrednih prilika na Jadranu u antici*. Zagreb (tipkopolis disertacije).
- Willers, H. (1904):** Italische Bronzebarren aus der letzten Zeit des Rohkupfergeldes. *Numismatische Zeitschrift*, 36. Wien, 1–34.
- Zaninović, M. (1994):** Apsorus, Crexsa e Nesactium / Bado sulla rotta marittima adriatica. *Quaderni di archeologia del Veneto*, 10. Treviso, Canova, 179–188.
- Zaninović, M. (1996):** Delmatsko-grčki odnosi na Jadranu. V: Zaninović, M.: *Od Helena do Hrvata*. Zagreb, Školska knjiga, 193–198.
- Zlobec, B. (1999):** Poročila antičnih geografov o severnem Jadranu. *Zgodovinski časopis*, 53, 1(114). Ljubljana, 11–32.